

Rodziny adopcyjne i zastępcze jako formy opieki zastępczej

Wstęp

Rodziny adopcyjne i zastępcze stanowią część współczesnego polskiego systemu opieki zastępczej. Obok rodzinnych domów dziecka i wiosek dziecięcych SOS zaliczane są one do rodzinnych form opieki, w odróżnieniu od form instytucjonalnych, takich jak placówki opiekuńczo-wychowawcze, regionalne placówki opiekuńczo-terapeutyczne, placówki wsparcia dziennego oraz interwencyjne ośrodki preadopcyjne. Obecność rodzinnych i pozainstytucjonalnych form opieki zastępczej wynika z przekonania, że jednostka, a szczególnie dziecko, zawsze potrzebuje wsparcia środowiska rodzinnego dla swego wielowymiarowego rozwoju, wobec czego opieka zastępcza jest pewną próbą wypełnienia braków w opiece naturalnej. Opieka zastępcza w rodzinie może być zatem rozumiana jako czasowe bądź też często nieokreślone pod względem czasowym przejęcie obowiązków w sprawowaniu pieczy nad dzieckiem, co może również wiązać się z brakiem powrotu dziecka do rodziny naturalnej.

Warto podkreślić, że przez długi czas w polskim ustawodawstwie rodzinnym posługiwano się pojęciem opieki zastępczej, jednak wraz z wejściem w życie Ustawy z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, termin „opieka zastępcza” został wyraźnie zastąpiony terminem „piecza zastępcza”. Generalnie, oba te wyrażenia można uznawać za synonimy. Na podstawie analizy polskich unormowań prawnych można stwierdzić, że piecza zastępcza oznacza czasowe powierzenie sprawowania opieki innym osobom, niż jego rodzice, zarówno w aspekcie instytucjonalnym, jak i pozainstytucjonalnym. W polskich regulacjach prawnych wyodrębniony został osobny termin „rodzinne formy opieki zastępczej”, rozumiany jako subsydiarne formy opieki wobec opieki sprawowanej przez rodziców biologicznych, ustanowione w wyznaczonym ustawowo trybie. Polskie prawo do tych form zalicza rodzinę zastępczą spokrewnioną, rodzinę zastępczą niezawodową, rodzinę zastępczą zawodową, w tym rodzinę zawodową, pełniącą funkcję pogotowia rodzinnego, rodzinę zawodową specjalistyczną oraz rodzinne domy dziecka. Również adopcja kwalifikowana jest do rodzinnych form pieczy zastępczej, chociaż wśród wielu prawników budzi to pewne wątpliwości, a to z uwagi na fakt, że wspomniana ustawa wyodrębnia osobny rozdział poświęcony postępowaniu adopcyjnemu, a zatem sugeruje

istnienie dwóch odrębnych instytucji w sensie prawnym. Jednak charakter i specyfika adopcji przynajmniej na uogólnionym poziomie pozwalają na ostrożne zaliczenie jej do form pieczy zastępczej. Abstrahując w tym miejscu od tych zagadnień, które zasadniczo stanowią obszar prawnych interpretacji, nie ulega wątpliwości, iż obecnie rodzinne formy opieki zastępczej uważa się za jedną z najważniejszych dróg rozwiązywania problemów sieroctwa społecznego i o wiele lepszą alternatywę dla instytucjonalnych form opieki. Decydują o tym głównie korzyści psychologiczno-pedagogiczne, bowiem rodzina jako jedyna jest w stanie zaspokoić emocjonalne i psychiczne potrzeby dzieci. Nacisk na rodzinne formy opieki zastępczej został położony również w naszym kraju, co znalazło swój wyraz w zmianach, jakie dokonały się w ostatnich dekadach w polskim systemie pomocy rodzinom i opieki nad dziećmi. Szczególne miejsce zajmują tu rodziny adopcyjne i zastępcze. W praktyce są to dwie najczęściej spotykane formy opieki zastępczej i wychowania rodzinnego.

Rodzina adopcyjna

Termin „adopcja” pochodzi od łacińskiego sformułowania adoptio i literalnie oznacza usynowienie. W najogólniejszym sensie słowo to odnosi się współcześnie do procesu przyjęcia dziecka osieroconego, a zatem przysposobienia dziecka prawnie cudzego i uznania go za własne. W taki sposób adopcja rozumiana jest w polskim prawie. Oznacza to bowiem przysposobienie pozwalające na stworzenie dziecku zastępczego środowiska opiekuńczowychowawczego, które jest maksymalnie upodobnione do środowiska naturalnego, z czym wiążą się takie same konsekwencje prawne, jakie ustawodawstwo przyznaje rodzinom naturalnym. Według kodeksu rodzinnego i opiekuńczego stosunek przysposobienia pomiędzy przysposabiającym, a przysposobionym jest w praktyce taki sam, jak relacja pomiędzy biologicznymi rodzicami, a dzieckiem. Osobą adoptowaną może być jednak tylko dziecko przed ukończeniem 18 roku życia (małoletni), posiadające uregulowaną sytuację prawną (pozbawienie lub zrzeczenie się władzy rodzicielskiej przez rodziców biologicznych). Jednak możliwa jest również adopcja wewnątrzrodzinna, polegająca na przysposobieniu dziecka współmałżonka. Przysposobić można każde dziecko, bez względu na jego płeć, stan zdrowia, pochodzenie etniczne i wyznanie. Szczególną rolę odgrywa także wymóg dobra dziecka, bowiem dobro to jest fundamentalnym celem każdej adopcji („Przysposobić można osobę małoletnią tylko dla jej dobra” – art. 114 § 1 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego). Dobro dziecka stanowi jednocześnie kluczową przesłankę w

orzecznictwie rodzinnym, ukierunkowanym na regulacje prawne pomiędzy rodzicami, a dzieckiem.

Tak więc osoby starające się o adopcję oprócz złożenia stosownego wniosku o przysposobienie do sądu rodzinnego muszą spełnić również szereg pewnych warunków. Są one zróżnicowane ze względu na rodzaj adopcji. Jeśli jest to adopcja wewnątrzrodzinna, gdzie przysposabiane jest dziecko współmałżonka, wówczas za przeprowadzenie całej procedury odpowiedzialny jest sąd rodzinny. Z kolei w sytuacjach, kiedy rodzice starają się o adopcję dziecka spoza swojej rodziny, wobec którego jego biologiczni rodzice zrzekli się praw rodzicielskich, bądź zostali ich pozbawieni, wówczas procedurę adopcyjną rozpoczyna się w ośrodku adopcyjno-opiekuńczym. W tego typu ośrodkach rodzice adopcyjni mogą starać się o bycie zakwalifikowanym do procedury przysposobienia. Wstępnym warunkiem tej kwalifikacji jest przede wszystkim posiadanie przez kandydatów pełnej zdolności do czynności prawnych, a zatem pełnoletności i nieubezważnienia. Kandydaci muszą złożyć wymaganą dokumentację obejmującą między innymi: podanie z motywacją, życiorysy, odpis aktu zawarcia związku małżeńskiego, zaświadczenia o dochodach, opinie pracodawców oraz szereg zaświadczeń (o niekaralności, dobrym stanie zdrowia psychicznego i fizycznego). Procedury obejmują następnie uczestnictwo w szeregu spotkań z psychologami i pedagogami, podczas których przeprowadzane są wywiady społeczne, szkolenia oraz badane są predyspozycje psychologiczne kandydatów. Od kandydatów na rodziców adopcyjnych wymaga się posiadania osobistych kwalifikacji potwierdzających, że będą oni właściwie wywiązywać się z obowiązków wynikających z adopcji. Dziecko może zostać bowiem powierzone jedynie tym rodzicom, których cechy charakteru, dotychczasowa postawa życiowa, umiejętności postępowania z dzieckiem oraz perspektywy nawiązania głębokiej więzi emocjonalnej z dzieckiem dają podstawę do uznania, że będą oni w stanie w sposób satysfakcjonujący sprawować wszechstronną pieczę nad przysposabianym oraz jego majątkiem. Z początkiem 2012 roku wprowadzono także prawny wymóg uzyskania przez kandydata stosownego świadectwa o ukończeniu szkolenia w ośrodku adopcyjnym oraz opinii specjalistów z ośrodka, potwierdzającej jego kwalifikacje. Pomyślnie przejście całej procedury kwalifikuje dopiero rodziców do otrzymania propozycji przyjęcia dziecka.

W polskim ustawodawstwie rodzinnym i opiekuńczym istnieją cztery typy przysposobienia:

✓ przysposobienie pełne: stosunek pomiędzy przysposabiającym, a przysposabianym staje się zasadniczo taki sam, jak w przypadku dziecka i jego rodziców naturalnych. Przysposobienie to cechuje się całkowitym zerwaniem przez dziecko więzi z jego dotychczasową rodziną, a rodzice naturalni zostają całkowicie pozbawieni władzy rodzicielskiej nad dzieckiem, która nigdy nie może ulec przywróceniu, nawet w przypadku śmierci rodziców adopcyjnych. Innymi słowy, wszelkie prawa i obowiązki względem dotychczasowej rodziny i jej krewnych ustają, natomiast pojawiają się nowe relacje z rodziną przysposabiającą i jej krewnymi. Oznacza to, że regulacja ta dotyczy nie tylko nowych rodziców, ale także innych, bliższych i dalszych krewnych (dzieci i rodzice osób adoptujących stają się odpowiednio rodzeństwem i dziadkami dziecka adoptowanego). Niemniej jednak czas trwania tego rodzaju przysposobienia nie ma charakteru trwałego. W wyjątkowych sytuacjach, jeśli dobro dziecka jest zagrożone oraz istnieją poważne dowody jego naruszenia, przysposobienie to może zostać rozwiązane;

✓ przysposobienie niepełne: jest ono orzekane bardzo rzadko, a polega na tym, iż skutki prawne adopcji obejmują tylko i wyłącznie powstanie stosunku pomiędzy osobami przysposabiającymi, a przysposobionym, a więc zatem tylko między rodzicami adopcyjnymi, a dzieckiem. Nie obejmują one dalszej rodziny. W związku z tym więź prawna pomiędzy dzieckiem, a jego naturalną rodziną nie jest definitywnie zrywana, a przysposobione dziecko nie przestaje być członkiem swojej rodziny naturalnej, funkcjonując od strony prawnej niejako w dwóch rodzinach. Sąd może jednak orzec o zmianie przysposobienia niepełnego na pełne;

✓ przysposobienie całkowite (anonimowe): polega na powiązaniu dziecka z nową rodziną w sposób pełny i definitywnie nierozwiązywalny. Dziecko funkcjonuje w rodzinie adopcyjnej na tych samych zasadach, co dziecko biologiczne. Aby jednak orzec ten rodzaj przysposobienia, biologiczni rodzice dziecka muszą całkowicie zrzec się praw do niego poprzez wyrażenie przed sądem tzw. „zgody blankietowej”, oznaczającej zgodę na adopcję dziecka w przyszłości bez wskazania konkretnej osoby przysposabiającej. Dziecko adopcyjne jest traktowane tak, jakby było dzieckiem biologicznym rodziców adopcyjnych, czego wyrazem jest wystawienie nowego aktu urodzenia, gdzie w rubrykach rodziców wpisywane są imiona i nazwiska przysposabiających;

✓ przysposobienie zagraniczne: dotyczy ono adopcji dziecka posiadającego polskie obywatelstwo przez obywateli innych krajów bądź obywateli polskich na stałe zamieszkujących za granicą, z czym wiąże się jednocześnie zmiana jego dotychczasowego miejsca zamieszkania na miejsce zamieszkania w innym państwie. Obowiązuje jednak zasada pierwszeństwa przysposobienia krajowego nad przysposobieniem zagranicznym, co oznacza, że jeżeli w Polsce znajdą się odpowiedni rodzice spełniający warunki i chcący przysposobić dziecko, wówczas to oni jako pierwsi mają prawo do adopcji.

W polskich warunkach poszukiwanie rodziny adopcyjnej dla dziecka nie jest procesem prostym i obejmuje w praktyce przynajmniej kilka etapów. Na początku rodziny dla dziecka poszukuje się wśród rodzin oczekujących na adopcję w ośrodkach adopcyjno-opiekuńczych. Jeśli zgodnie z zasadą doboru rodziny dla dziecka, zakładającą uwzględnienie potrzeb i indywidualnej sytuacji dziecka, ośrodek taką rodziną nie dysponuje, wówczas dziecko zostaje zgłoszone do wojewódzkiego banku danych dotyczących dzieci. Następnie przez okres 3 miesięcy bank ten prowadzi poszukiwania rodziny dla dziecka, po czym w przypadku braku pozyskania rodziny informacje o dziecku przekazywane są do centralnego banku danych w Warszawie. Dziecko uzyskuje także kwalifikację do adopcji zagranicznej.

Warto zwrócić również uwagę na to, że bardzo ważnym warunkiem przysposobienia dziecka jest jego własna zgoda na adopcję, którą wyraża ono przed sądem rejonowym. Zgody takiej wymaga się od małoletnich, którzy ukończyli 13 lat, natomiast w przypadku młodszych dzieci, które są w stanie rozumieć pojęcie i znaczenie adopcji, konieczne jest wysłuchanie ich stanowiska, co przebiega w formie rozmowy sędziego z dzieckiem prowadzonej poza salą sądową. Jedynie w przypadku niemożności wyrażenia zgody przez dziecko (ze względu na wiek) oraz gdy wysłuchanie dziecka jest oceniane jako sprzeczne z jego dobrem, sąd może pominąć ten krok.

Podkreśla się również znaczenie takiego elementu, jak możliwość zachowania tajemnicy adopcji, a zatem możliwość ukrycia przed dzieckiem faktu adopcji, a tym samym jego historii i pochodzenia. Rodzice mogą chcieć na przykład zachować w tajemnicy fakt przysposobienia, zarówno przed samym dzieckiem, jak i w swoim otoczeniu. W tym celu szczególnie w przypadku przysposobienia pełnego stosuje się: wpisywanie w odpisach aktu urodzenia osoby przysposabiającej jako rodziców biologicznych oraz zakaz ujawniania aktu urodzenia dziecka i wydawania z niego odpisów przed uzyskaniem pełnoletności przez

dziecko (w to miejsce czasowo sporządza się nowy akt z nazwiskami osób przysposabiających jako rodziców). Niemniej jednak, współcześnie coraz powszechniejsza wydaje się być opinia, że dziecko powinno wiedzieć, iż jest adoptowane, a tym samym znać swoje pochodzenie. Potwierdzają to również postanowienia Konwencji Praw Dziecka ONZ. Stąd też praktyka adopcyjna jest w dużym stopniu ukierunkowana na wypracowywanie w przyszłych rodzicach umiejętności rozmowy z dzieckiem i ujawniania mu tego faktu adekwatnie do jego wieku i etapu rozwojowego.

Niewątpliwie rodzina adopcyjna w największym stopniu przypomina naturalne środowisko rodzinne dziecka. Jest to jedna z najważniejszych form zapewniania osieroconemu dziecku poczucia bezpieczeństwa i opieki rodzinnej, zaprojektowana w ten sposób, aby szanować jego dobro i interesy. W wyniku przysposobienia rodzina adopcyjna na pewien sposób imituje rodzinę naturalną, zapewniając dziecku warunki, w których może ono zaspokajać swoje potrzeby, kształtować osobowość, a przy tym czuć się pełnoprawnym członkiem rodziny. Jednak nie wszystkie dzieci pozbawione odpowiedniej pieczy rodzicielskiej mogą zostać adoptowane. Rodziny wyrażające chęć adopcji niechętnie chcą przysposabiać dzieci starsze, posiadające rodzeństwo oraz niepełnosprawne. Poza tym musi zostać spełniony fundamentalny warunek – rodzice biologiczni takich dzieci muszą zostać definitywnie pozbawieni władzy rodzicielskiej. Jeśli wciąż dysponują oni pewnymi elementami tej władzy, wówczas w takich przypadkach o wiele większego znaczenia nabiera rodzina zastępcza jako druga, najkorzystniejsza po adopcji forma zapewnianiu opieki rodzinnej dziecku.

Rodzina zastępcza

Pod pojęciem rodziny zastępczej można najogólniej rozumieć „każde środowisko wychowawcze utworzone przez osoby niebędące rodzicami naturalnymi dziecka”. W prawnej definicji sformułowanej przez A. Strzembosza rodzina zastępcza jest więc „opartą na modelu wychowania rodzinnego formą pieczy zastępczej nad dzieckiem i młodzieżą pozbawionymi trwale lub tymczasowo opieki rodziców. Sprawuje ona pieczę nad dzieckiem tymczasowo, tj. na czas potrzebny do unormowania jego sytuacji życiowej”. Tę formę opieki ustanawia sąd, z czym wiąże się zazwyczaj stały nadzór kuratora oraz nadzór sprawowany przez opiekę społeczną. Zasadniczą różnicę pomiędzy rodziną zastępczą, a adopcyjną stanowi fakt, iż stworzenie tej pierwszej nie pociąga za sobą powstania więzi rodzinno-prawnej pomiędzy

dzieckiem, a rodzicami zastępczymi, a zatem dziecko nie zmienia swego dotychczasowego stanu cywilnego, wciąż w sensie prawnym będąc dzieckiem swoich biologicznych rodziców. Rodzice zastępczy nie posiadają zatem pełni władzy rodzicielskiej nad przyjętym do rodziny wychowankiem, za wyjątkiem sytuacji, w których rodzice biologiczni utracili władzę rodzicielską. Poza tym jedną z kluczowych różnic jest również czas trwania opieki, o ile w rodzinie adopcyjnej nie ma ograniczeń czasowych, bez względu na możliwości rozwiązania takiej rodziny, o tyle rodzina zastępcza sprawuje opiekę tylko przez pewien czas.

Ogólnie rzecz ujmując, istnieją trzy drogi umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej:

- ✓ poprzez ograniczenie władzy rodzicielskiej rodziców naturalnych, którego dokonuje sąd;
- ✓ na wniosek rodziców, którzy chcą aby ich dzieckiem zajęła się rodzina zastępcza;
- ✓ poprzez tryb opieki prawnej sprawowanej nad dzieckiem.

Poza tym jakkolwiek więź prawna pomiędzy dzieckiem, a rodzicami zastępczymi jest słaba, nie oznacza to jednak, że rzeczywiste więzi są również w praktyce słabe. Wyraźną siłę tych więzi określa przede wszystkim fakt wolnego wyboru jakiego dokonują osoby decydujące się na bycie rodziną zastępczą, za czym podąża akceptacja nowej roli opiekuńczej i wychowawczej wobec przyjmowanego dziecka. Ważnym czynnikiem jest tu także profesjonalny dobór kandydatów, merytoryczne wsparcie rodzin zastępczych w rozwiązywaniu problemów z opieką nad dzieckiem oraz stabilne wsparcie finansowe i socjalne. Przypisy prawa przyznają rodzicom zastępczym następujący zestaw uprawnień:

- ✓ prawo do reprezentowania dziecka w procesie uzyskiwania świadczeń potrzebnych na zaspokajanie jego potrzeb (alimenty, renta rodzinna, zasiłek pielęgnacyjny, etc.), jeżeli w rodzinie zastępczej dziecko zostało umieszczone na podstawie orzeczenia sądu opiekuńczego;
- ✓ prawo do uzyskiwania informacji o dziecku, jego potrzebach, sytuacji rodzinnej, z naciskiem na obecność specjalnych potrzeb związanych z koniecznością zorganizowania mu zajęć rewalidacyjnych, opieki resocjalizacyjnej, czy kształcenia specjalnego;

- ✓ prawo do kontaktu z dzieckiem w okresie przed przejęciem nad nim opieki zastępczej;

- ✓ prawo do pomocy i wsparcia ze strony Powiatowego Centrum Pomocy Rodzinie w zakresie pokonywania trudności związanych z opieką nad przyjętym dzieckiem;

- ✓ prawo do pomocy finansowej udzielanej celem częściowego pokrycia kosztów utrzymania dziecka przebywającego w rodzinie zastępczej.

Zgodnie z polskimi przepisami, uregulowanymi we wspomnianej już ustawie o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, rodzicami zastępczymi mogą być osoby, które:

- ✓ dają rękojmię właściwego wykonywania zadań przypisanych rodzinie zastępczej;

- ✓ posiadają stałe miejsce zamieszkania na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej;

- ✓ posiadają pełną zdolność do czynności prawnych oraz pełnię praw cywilnych i obywatelskich;

- ✓ nigdy nie były, ani nie są pozbawione władzy rodzicielskiej oraz nie były i nie są ograniczone w tej władzy;

- ✓ władza ta nie została również im zawieszona;

- ✓ w sposób należyty wywiązują się z obowiązków łżenia na utrzymanie osób najbliższych lub innych, jeżeli na mocy wyroku sądu obowiązek taki został na nie nałożony;

- ✓ cieszą się dobrym zdrowiem, nie cierpią na choroby uniemożliwiające właściwą opiekę nad dziećmi;

- ✓ posiadają odpowiednie warunki mieszkaniowe oraz stałe źródła dochodu;

- ✓ uzyskały pozytywną opinię ośrodka pomocy społecznej, właściwego ze względu na miejsce ich zamieszkania.

Generalnie nie istnieją większe różnice pomiędzy rodzinami zastępczymi, a naturalnymi w zakresie wypełniania zadań opiekuńczo-wychowawczych. Podobnie jak rodzice biologiczni, rodzice zastępczy są zobowiązani do troski i dbałości o integralne wychowanie dziecka poprzez wpływanie na wszystkie płaszczyzny jego rozwoju. Zgodnie z ustawą o pomocy społecznej obowiązkiem rodzin zastępczych jest zarem zapewnienie kluczowych elementów składających się na wsparcie rozwoju dziecka, takich jak odpowiednie warunki bytowe, możliwości rozwoju fizycznego, psychicznego i społecznego, zaspokajanie indywidualnych potrzeb dziecka, zapewnianie mu możliwości odpowiedniej edukacji i rozwoju zainteresowań oraz tworzenie właściwych warunków do wypoczynku i spędzania czasu wolnego. Od rodzin zastępczych oczekuje się też, że zapewnią one wychowankom odpowiednią atmosferę emocjonalną, przyczyniając się w ten sposób do budowy pozytywnej samooceny i społecznie pożądanych postaw.

Istnieje przynajmniej kilka różnych form opieki zastępczej. Biorąc pod uwagę pedagogiczny punkt widzenia, rodziny zastępcze można podzielić ze względu na cel ustanawiania taki rodzin. W klasyfikacji tej wyróżnia się:

- ✓ rodziny opiekuńcze: powołane w celu pełnienia opieki nad dziećmi, które trwale zostały pozbawione pieczy rodzicielskiej ze strony rodziców biologicznych;
- ✓ rodziny terapeutyczne: głównym motywem jest tu stworzenie opieki zastępczej dla dzieci, które z powodu stanu zdrowia wymagają szczególnej troski oraz odpowiednich zabiegów medycznych i wychowawczych;
- ✓ rodziny spełniające funkcje pogotowia opiekuńczego: rodziny takie działają mając charakter krótkoterminowej opieki zastępczej;
- ✓ rodziny resocjalizacyjne: zasadniczą funkcją tych rodzin zasadza się na tworzeniu środowiska wychowawczego i socjalizacyjnego umożliwiającego prawidłowy rozwój dzieciom, które ujawniają pewien stopień demoralizacji lub zagrożenia demoralizacją;
- ✓ rodziny preadopcyjne: stanowią one wstępną formę relacji z dzieckiem poprzedzającą zamiar dokonania przysposobienia dziecka.

Perspektywa prawna bierze z kolei pod uwagę kryterium pokrewieństwa pomiędzy rodzicami zastępczymi, a dziećmi oraz charakter ich funkcji. W ustawie o pomocy społecznej wyróżniono trzy typy rodzin zastępczych, jak: rodziny spokrewnione z dzieckiem, rodziny niespokrewnione z dzieckiem, rodziny zawodowe niespokrewnione z dzieckiem (w tym między innymi rodziny wielodzietne i rodziny specjalistyczne). Wielu badaczy podkreśla jednak, że w polskich realiach najczęściej występują rodziny spokrewnione z dzieckiem. Szacuje się, że około 80-90% wszystkich dzieci umieszczonych w rodzinach zastępczych to rodziny utworzone przez osoby spokrewnione, najczęściej dziadków i starsze rodzeństwo, nierzadko też osoby posiadające obowiązek alimentacyjny na rzecz dziecka. W sytuacji dalszego pokrewieństwa, osoby sprawujące opiekę są traktowane w kategoriach rodziny niezawodowej. Podkreśla się jednak, że z uwagi na fakt otrzymywania od państwa wsparcia finansowego na rzecz częściowego pokrycia potrzeb przyjętego dziecka, rodziny takie często stają się obszarem wielu nadużyć, kiedy rodzice biologiczni specjalnie doprowadzają do umieszczenia swego dziecka w rodzinie zastępczej tworzonej przez dziadków, aby móc pobierać zasiłek. Zatem intencje rodzin spokrewnionych nie do końca muszą być uczciwe. Z kolei rodziny niespokrewnione to takie, w których pomiędzy rodzicami, a dzieckiem nie istnieje żadne powinowactwo krwi, a więc w prawnym sensie osoby te są dla dziecka obce. Nie są one również zobowiązane do alimentacji na rzecz przyjętych pod swój dach podopiecznych. Rodzice zastępczy niespokrewnieni przechodzą specjalne szkolenie z zakresu praktycznych umiejętności opiekuńczych i wychowawczych oraz szczegółowo poznają problemy danego dziecka. Dodatkowo, w przypadku rodzin niezawodowych, przynajmniej jedna osoba wchodząca w skład rodziny musi posiadać stałe źródło dochodu.

Osoby niespokrewnione z dzieckiem tworzą najczęściej rodzaj zawodowej rodziny zastępczej, gdzie opieka i wychowanie rozumiane są w kategoriach zawodu/profesji, gratyfikowanej przez państwo w formie stosownego wynagrodzenia za usługę opieki i wychowania. Rodziny takie są powoływane na mocy decyzji wydanej przez Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie. Ten typ rodziny może mieć formę rodziny wielodzietnej, w której wychowuje się przynajmniej troje dzieci, ale nie więcej niż sześcioro. Dopuszczalne są jednak wyjątki, kiedy w rodzinie zastępczej dziecko umieszczane jest wraz z rodzeństwem. Natomiast zawodowa niespokrewniona z dzieckiem specjalistyczna rodzina zastępcza wiąże się w szczególności z celem zapewniania opieki i wychowania dzieci niepełnosprawnych, z różnymi dysfunkcjami i problemami zdrowotnymi oraz niedostosowaniami społecznymi i wymagające resocjalizacji. Jej zadaniem jest więc zatem stworzenie odpowiednich warunków

opiekuńczych i pielęgnacyjnych dla takich dzieci, gdzie istotnego znaczenia nabierają funkcje terapeutyczne. Niemniej jednak, zarówno kandydaci do pełnienia roli rodziny zastępczej zawodowej, jak niezawodowej mają obowiązek legitymować się świadectwem ukończenia szkolenia prowadzonego przez instytucję, która organizuje rodzinną pieczę zastępczą. Istnieje również zakaz łączenia roli rodzica zastępczego w rodzinie niezawodowej z funkcją rodziny zawodowej.

Tworzenie rodziny zastępczej wiąże się zwykle z szeregiem czynności przygotowawczych, obejmujących zarówno rodziców aspirujących do uzyskania statusu rodziców zastępczych, jak i dzieci, które miałyby zostać objęte taką opieką. Zgodnie z wielokrotnie wspomnianą już ustawą o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, zadaniem organizatora rodziny zastępczej jest szczegółowe poinformowanie rodziców o dziecku i jego sytuacji rodzinnej (obecność rodzeństwa, występowanie ewentualnych specyficznych trudności) oraz umożliwienie kontaktów z dzieckiem przed umieszczeniem go w rodzinie. Organizator gromadzi również i przekazuje rodzicom dokumentację dotyczącą dziecka, która zawiera odpis aktu urodzenia (wraz z odpisem aktu zgonu rodziców w przypadku sierot i półsierot), dokumenty o stanie zdrowia podopiecznego, dokumentację szkolną, taką jak świadectwa i karty szczepień, dokumentację związaną z psychofizyczną diagnozą dziecka oraz ewentualne zaświadczenia dla dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi i wychowawczymi (udział w zajęciach rewalidacyjno-wychowawczych, pomoc profilaktyczno-wychowawcza, resocjalizacyjna lub leczenie i rehabilitacja). Organizator pieczy zastępczej jest również zobowiązany do przedstawienia planu pracy z rodziną i monitorowania jego realizacji.

Jak już wspomniano, czas pobytu dziecka w rodzinie zastępczej jest ograniczony. Może ono pozostawać w niej do osiągnięcia pełnoletności, jednak w sytuacjach, gdy podopieczny kontynuuje naukę po ukończeniu 18 lat lub jest niepełnosprawny w stopniu umiarkowanym lub znacznym i kontynuuje naukę adekwatnie do swoich możliwości, wówczas okres pozostawania w rodzinie zastępczej może zostać przedłużony do 25 roku życia wychowanka. Założenie tej formy opieki pozainstytucjonalnej zasadza się bowiem na idei, że po jakimś czasie przebywania w takiej rodzinie, dziecko powinno powrócić do swojej rodziny biologicznej. Jednak jest to związane w dużej mierze z usunięciem przyczyn, które doprowadziły do umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej. W praktyce jednak najczęściej bywa tak, że rodziny te opiekują się dziećmi aż do osiągnięcia przez nie pełnoletności, co jest

spowodowane tym, iż wciąż bardzo niewiele wysiłku poświęca się pracy socjalnej z rodziną biologiczną, której dzieci zostały odebrane.

Zakończenie

Niemniej jednak, nie powinno ulegać wątpliwości, że rodzina adopcyjna i zastępcza to współcześnie jeden z najbardziej korzystnych sposobów kompensowania dzieciom braku ich własnej rodziny. Problem sieroctwa społecznego ulega dzisiaj istotnemu nasileniu z powodu coraz większych trudności rodzin z pełnieniem swoich fundamentalnych funkcji z naciskiem na funkcje ekonomiczne i opiekuńczo-wychowawcze. Rodziny adopcyjne i zastępcze, o ile tylko funkcjonują prawidłowo, a celem ich powołania nie są nadużycia finansowe lub chęć wykorzystania dziecka do różnych celów zaprzeczających jego dobru, stanowią ważną drogę zapewniania dzieciom właściwego środowiska dla ich rozwoju. Niwelują one bowiem zagrożenia związane z ryzykiem pojawienia się poważnych zaburzeń, niejednokrotnie stanowiących skutek trudnych doświadczeń wyniesionych ze swojej rodziny biologicznej. Od rodziny adopcyjnej i zastępczej oczekuje się więc zatem, iż przejmie ona nie tylko standardowe obowiązki rodziny, ile również będzie wypełniać dodatkowe funkcje w postaci kompensacji i reedukacji. Niewłaściwe i nieprawidłowe działania rodzin adopcyjnych i zastępczych mogą zaś doprowadzić do zaprzepaszczenia tej ogromnej szansy. Jakkolwiek rodziny adopcyjne i zastępcze nie zastąpią dziecku rodziny naturalnej, to jednak jeżeli będą one należycie wypełniać swoje funkcje, z pewnością zaoferują środowisko o sporych walorach opiekuńczo-wychowawczych. I pomimo, że każdy indywidualny przypadek dziecka osieroconego, bądź oddanego do instytucji opiekuńczo-wychowawczych jest szczególny, rodzina adopcyjna i zastępcza bywa zazwyczaj o wiele lepszym rozwiązaniem, niż pobyt takiego dziecka w placówkach opiekuńczo-wychowawczych.

Janusz Rusaczyk

Bibliografia

1. Bałandynowicz A., *„Adopcja formą kompensacji sieroctwa społecznego”* (w:) Ostrowska K., Milewska E. (red.), *„Adopcja. Teoria i praktyka”*, Wyd. CMPPP MEN, Warszawa 1999;
2. Bartnikowska U., Ćwirynkało K., *„Rodziny adopcyjne i zastępcze dziecka z niepełnosprawnościami”*, OW Impuls, Kraków 2013;
3. Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku, t. 5., Wyd. Żak, Warszawa 2006;
4. Gancarz E., *„Funkcjonowanie rodzin zastępczych spokrewnionych i niespokrewnionych”*, *„Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”* 2000, Nr 4;
5. Giertuga-Milek K., *„Adopcja i rodzina zastępcza jako forma rodzinnej opieki dla dzieci opuszczonych i porzuconych”*, *„Studia Lubuskie”* 2006, Nr 2;
6. Holewińska-Łapińska E., *„Adopcje zagraniczne w praktyce polskich sądów”*, Wyd. Oficyna Naukowa, Warszawa 1998;
7. Kaczmarek M., *„Stan opieki zastępczej na półmetku wdrażania reformy. Z perspektywy standardów prawa”* (w:) Raław-Markowska M., Legat S. (red.), *„Opieka zastępcza nad dzieckiem i młodzieżą – od form instytucjonalnych do rodzinnych”*, Wyd. Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2004;
8. Luberadzka-Gruca J., *„Wspieranie rodziny i piecza zastępcza w świetle nowej ustawy”*, *„Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”* 2011, Nr 10;
9. Łakoma S., *„Instytucja rodzin zastępczych w prawie administracyjnym”*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014;
10. Łuczyński A., *„Dzieci w rodzinach zastępczych i dysfunkcjonalnych”*, Wyd. KUL, Lublin 2008;
11. Ozorowski E., *„Słownik małżeństwa i rodziny”*, Wyd. ATK, Fundacja Pomoc Rodzinie, Warszawa 1999;
12. Roguska A., *„Rodzinna opieka zastępcza i działania wspierające rodzinę naturalną”* (w:) Roguska A., Danielak-Chomać M., Kulig B. (red.), *„Rodzinne formy opieki zastępczej. Teoria i praktyka”*, Wyd. Fundacja na Rzecz Dzieci i Młodzieży „Szansa”, Warszawa-Siedlce 2011;

13. Strzebinczyk J., „*Prawo rodzinne*”, Wyd. Lex a Wolters Kluwer business, Warszawa 2013;
14. Winogrodzka L., „*Rodziny zastępcze i ich dzieci*”, Wyd. UMSC, Lublin 2007;
15. Wosik-Kawała D., Czerniak, A. Grymuza E., Kołodziej A., „*Rodzina zastępcza*” (w:) Wosik-Kawała D. (red.), „*Rodzinne i instytucjonalne środowisko opiekuńczo-wychowawcze*”, Wyd. UMSC, Lublin 201;
16. Zieliński A., „*Prawo rodzinne i opiekuńcze w zarysie*”, Wyd. Oficyna Prawnicza MUZA SA, Warszawa 2000;